

MATERIAŁY
ZACHODNIOPOMORSKIE

Rocznik Naukowy Muzeum Narodowego w Szczecinie

Nowa Seria

Tom XII
2016

Szczecin 2016

Redaktor Naczelny
Anna B. Kowalska

Sekretarz Redakcji
Bartłomiej Rogalski

Członkowie Redakcji
Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska, Rafał Makala

Rada Naukowa
dr hab. prof. UJ Wojciech Blajer, prof. Aleksander Bursche, prof. Wojciech Dzieduszycki,
dr hab. prof. UAM Jarosław Jarzewicz, prof. Hauke Jöns, dr hab. prof. UW Joanna Kalaga,
dr hab. prof. UG Henryk Machajewski, dr Dmitrij Osipow,
dr hab. prof. UW Tomasz Płonka

Redakcja wydawnicza
Piotr Wojdak

Tłumaczenie
Tomasz Borkowski, Agnes Kerrigan (proofreading)

Recenzenci
dr hab. prof. UW Artur Błażejewski, dr hab. Mirosław Hoffmann, dr hab. Andrzej Janowski,
dr hab. prof. PAN Michał Kara, dr hab. Henryk Kobryń, dr Sebastian Messal,
dr hab. prof. PAN Andrzej Mierziński, Aleksander Ostasz, prof. Marian Rębkowski,
dr hab. prof. UŁ Seweryn Rzepecki, Maciej Słomiński, prof. Andrzej Wyrwa,
dr hab. Gerd-Helge Vogel

Adres Redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel. (+48) 797 705 2529, e-mail: mzp@muzeum.szczecin.pl
www.mzp.muzeum.szczecin.pl

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

© Copyright by Muzeum Narodowe w Szczecinie and Authors

ISSN 0076-5236

Nakład 250 egz.

Skład
Soft Vision, Szczecin

Druk
Soft Vision, Szczecin

Szczecin 2016

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI	7
Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska, Bartłomiej Rogalski „Zaginione – Ocalone”. Odkrycie zabytków archeologicznych ze szczecińskiej kolekcji starożytności pomorskich w Mołtowie	9
‘Lost – Saved’. The discovery of archaeological artefacts from Szczecin collection of Pomeranian antiques in Mołtowo	74
Agnieszka Matuszewska Społeczności kultury pucharów lejkowatych na wyspie Wolin	77
Funnel Beaker culture communities on Wolin island	123
Agnieszka Matuszewska Materiały późnoneolityczne ze Wzgórza Młynówka w Wolinie	125
Late Neolithic materials from Wzgórze Młynówka in Wolin	131
Justyna Żychlińska Kilka uwag o warsztatach tkackich ludności kultury łużyckiej	133
Some remarks about weaving workshops in the Lusatian culture	148
Jarosław Rola Próba interpretacji wyników badań wykopaliskowych na stanowisku kultury łużyckiej w Sypniewie, gm. Jastrowie	149
An attempt of interpretation of the results of excavations on the Lusatian culture site in Sypniewo, Jastrowie commune	160
Daniel Żychliński <i>Sacrum i profanum</i> – przenikanie czy podział? Przyczynek do dyskusji na podstawie badań cmentarzyska ludności grupy gustowskiej w Kunowie, woj. zachodniopomorskie	161
<i>Sacrum and profanum</i> – diffusion or division? A contribution to the discussion based on excavations on the Gustow group population burial ground in Kunowo, West Pomeranian Voivodeship	185
Peter Donat Grubenhäuser und der nordwestslawische Siedlungsraum	187
Sunken huts and the area of the north-west Slavic settlement	225
Ziemiarki a osadnictwo Słowian północno-zachodnich	226
C. Michael Schirren Orakeltrunk oder Walkürengruß? Eine Hand mit Trinkhorn aus Groß-Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg	227
Oracle toast or Valhalla welcome? Hand holding drinking horn from Groß-Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg	238
Toast wyroczni czy powitanie w Walhali? Ręka trzymająca róg do picia z Groß-Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg	238

Kamil Kajkowski	
O wolińskiej łącinie raz jeszcze	239
Again about the Wolin pagan temple	245
Eugeniusz Cnotliwy, Sławomir Słowiński	
Pozostałości pracowni grzebienniczych nowo odkrytych w Wolinie	247
Remains of newly discovered comb production workshops in Wolin	361
Anna Wrzesińska, Jacek Wrzesiński	
Zawieszki dzwoneczkowate z cmentarzyska w Dziekanowicach	
oraz z Ostrowa Lednickiego	363
Bell-shaped pendants from the cemetery in Dziekanowice and from Ostrów Lednicki	380
Antoni Porzeziński	
Charakterystyka form obrządku pogrzebowego na cmentarzysku w Cedyni	
(stanowisko 2, drugi etap prac badawczych w latach 1976–1985)	381
The characterization of burial rites forms in the cemetery in Cedynia (site 2, the second stage	
of research in the years 1976–1985)	412
Jens-Peter Schmidt	
Frühgeschichtliche Wegeführungen im Recknitztal bei Laage, Lkr. Rostock	413
Prehistoric roads in the Recknitz River valley near Laage, Lkr. Rostock	424
Prehistoryczne drogi w dolinie rzeki Recknitz w pobliżu miejscowości Laage, Lkr. Rostock	425
Jerzy Gawlikowski, Jerzy Stępień	
Zwierzęta dziko żyjące na Pomorzu Zachodnim we wczesnym średniowieczu	427
Wild animals in West Pomerania in the early Middle Ages	447
Zbigniew Radacki	
Rozważania na temat początków klasztoru cysterskiego w Kołbaczu	449
Considerations on the beginning of the Cistercian monastery in Kolbacz	461
Ewa Górkiewicz-Bucka	
Biżuteria z wczesnośredniowiecznego grodziska w Kamieniu Pomorskim	463
Jewellery from the early medieval stronghold in Kamień Pomorski	481
Henryk Kustosz, Artur Sobucki	
Odkrycie relikwów średniowiecznego kościoła klasztornego dominikanów	
pw. św. Idziego w Kamieniu Pomorskim. Wstępne wyniki badań	
architektoniczno-archeologicznych	483
The discovery of remains of medieval Dominican monastery church of St Giles in Kamień Pomorski.	
Preliminary results of architectural and archaeological research	546
Magdalena Szymczyk	
Badania archeologiczne w Myśliborzu w latach 1945–2014	547
Archaeological research in Myślibórz in the years 1945–2014	571

Marcin Dziewanowski, Paulina Romanowicz	
Będargowo. Przyczynek do badań nad średniowieczną wsią zachodniopomorską	573
Będargowo. A contribution to the study on Western Pomeranian medieval village	609
 Anna B. Kowalska	
Zapomniana rzeczywistość. Zarys dziejów klasztorów	
w średniowiecznym Szczecinie	611
Forgotten reality. A brief history of medieval monasteries in Szczecin	631
 Piotr Maliński, Wojciech Filipowiak, Przemysław Krajewski	
Wrak łodzi rybackiej z Kamienisk, gmina Goleniów	633
Fishing boat wreck from Kamieniska, Goleniów commune	646
 Piotr Maliński, Przemysław Krajewski, Sławomir Radaszewski	
Wrak łodzi z lekkiego parku przeprawowego NLP	
w Rejonie Pamięci Narodowej	647
Wreck of boat from the light pontoon bridge park NLP in the Region of National Remembrance	656
 Andrzej W. Świąch, Benedykt Hac	
Monitoring XX-wiecznych wraków wojennych na przykładzie badań	
środowiskowych jednostki SS Stuttgart – studium przydatności pozyskanych	
danych w kontekście prac archeologicznych i ochrony podwodnego dziedzictwa	
kulturowego	657
Environmental supervision of the 20 century shipwrecks using the example of the remains of vessel	
SS Stuttgart – case study of the usefulness of obtained data in the context of archaeological work	
and the protection of underwater cultural heritage	669
 Ewa Gwiazdowska	
Gewerbt, gewalkt, genäht und poliert. Schuh- und Lederwerk im künstlerischen	
Schaffen von August Ludwig Most	671
Tanning, sewing and polishing. Footwear and leather production in the works	
by August Ludwig Most	715
Garbowanie, szycie i polerowanie. Obuwnictwo i produkcja skórnicza w pracach	
Augusta Ludwiga Mosta	718
 Maria Danuta Wołągiewicz	
Wspomnienie o prekursorskich badaniach powierzchniowych na Pomorzu	
Zachodnim w latach 1958–1962	721

Anna Wrzesińska, Jacek Wrzesiński

Zawieszki dzwoneczkowate z cmentarzyska w Dziekanowicach oraz z Ostrowa Lednickiego

Bell-shaped pendants from the cemetery in Dziekanowice and from Ostrów Lednicki

Abstract: One of important centres of the early Piast monarchy was stronghold on Ostrów Lednicki. In its vicinity was located the cemetery known as Dziekanowice, site 22. From excavations on this necropolis come five bronze bell-shaped pendants. Three of them were discovered in graves. Items of this kind occur in the north-western Slavs territory in the period from the 8th to the 13th century. In the course of previous discussion explanation of their origins and function failed.

Keywords: early Middle Ages, bell-shaped pendants, Ostrów Lednicki, early Piast monarchy

Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, zawieszki dzwoneczkowate, Ostrów Lednicki, monarchia wczesnopiastowska

Gród na Ostrowie Lednickim w okresie formowania się pierwszej monarchii piastowskiej był ważnym ośrodkiem, wokół którego skupiało się osadnictwo. W jego pobliżu powstawały liczne osady i warsztaty produkcyjne, zakładano także cmentarze. Jednym z nich jest nekropola leżąca bezpośrednio w sąsiedztwie wczesnośredniowiecznej przeprawy mostowej na wyspę lednicką, znajdująca się około 90 m od przyczółka mostu wschodniego (ryc. 1). W literaturze przedmiotu funkcjonuje jako stanowisko Dziekanowice 22 (gm. Łubowo, woj. wielkopolskie).

Cmentarzysko dziekanowickie jest jedną z większych wczesnośredniowiecznych nekropoli znanych z obszaru Wielkopolski. Położone jest na wschodnim brzegu jeziora Lednica, tuż przy historycznej przeprawie mostowej na Ostrów Lednicki, gdzie znajdował się gród należący do najważniejszych ośrodków w państwie Mieszka i Bolesława Chrobrego¹. Rozpoznana dotąd nekropola obejmuje przestrzeń ponad 11 tys. m². W wyniku dotychczasowych prac wyeksplorowano 1585 grobów², w których pochowano 1650 zmarłych różnej płci i wieku. Połowa

¹ Więcej o samym cmentarzysku w publikacjach ukazujących się m.in. w *Studiach Lednickich* czy w *Wielkopolskich Sprawozdaniach Archeologicznych*.

² Cmentarzysko, odkryte w 1964 r., badano w latach 80. XX wieku, ale systematycznymi badaniami archeologiczno-antropologicznymi zostało objęte w 1991 r.

z nich (51%) zawierała dary grobowe, w tym niewielkie dzwoneczki wykonane z blachy brązowej lub mosiężnej. Podczas badań na stanowisku 22 w Dziekanowicach odnotowano obecność pięciu tego rodzaju wyrobów – trzy towarzyszyły zmarłym, dwa wystąpiły w warstwie kulturowej bądź bezpośrednio na współczesnej powierzchni gruntu. Omawiane stanowisko to osada i cmentarzysko wczesnośredniowieczne datowane na XI–XIII wiek³.

Dzwoneczki należą do bardzo charakterystycznych zabytków wykonanych z brązu. Mają kształt kulisty (lub zbliżony) i rozcięcie (najczęściej krzyżowe) w partii dolnej. Często zdobione są dookólnym żłobieniem/żeberkiem w miejscu największej wydętości, a niekiedy ukośnymi żłobkami w części dolnej. Okazy dziekanowickie, z których trzy zachowały się w niemal idealnym stanie, nie odbiegają budową ani zdobieniem od większości znanych wczesnośredniowiecznych zawieszek dzwoneczkowatych. W ich wnętrzu znajdują się kulki, dzięki którym dzwoneczki wydają dźwięk. Przedmioty tego rodzaju znajdowane są nie tylko w grobach na cmentarzyskach, ale także w innych kontekstach (por. Kóčka-Krenz 1993; Malinowski 1993).

Spośród wspomnianych dzwoneczków z nekropoli dziekanowickiej jeden został znaleziony w grobie 48/06. Obiekt ten tworzyła prostokątna jama o długości 190 cm i szerokości 50–70 cm, w której złożony został osobnik młodociany (zmarły w wieku *juvenis*), w pozycji wyprostowanej na wznak, zorientowany głową na wschód (ryc. 2). Jego lewa kończyna górna ugięta była w łokciu, a przedramię spoczywało na pasie. Zmarłego pochowano w miejscu wcześniejszego pochówku, naruszając nie tylko jamę grobową, ale także znajdujący się w niej szkielet. W omawianym grobie zarejestrowano obecność dwóch przedmiotów. Na pasie, pod kośćmi lewego przedramienia i dłoni, wystąpił jednostronny nóż żelazny o długości 12,8 cm i szerokości 1,2 cm (ryc. 2:2). W partii północno-zachodniej jamy, za stopami, nieco powyżej ich poziomu zalegania wystąpił natomiast dzwoneczek brązowy (nr inw. 64/06 – brąz cynowo-olowiowy, zob. tab. 1). Okaz ten ma kulisty (zbliżony do gruszkowatego) kształt i zaopatrzony jest w zawieszkę – kółko, zachowane częściowo (ryc. 2:1, 5:4 i 6:3). Dolna partia jest krzyżowato przecięta, a na każdym z czterech płatków znajdują się ukośne żłobienia. Dodatkowo na największej wydętości widoczna jest żłobkowa obwódka. Uszko zostało przymocowane bezpośrednio do czaszy dzwonka. Jego wysokość⁴ wynosi 1,8 cm, średnica 1,9 cm, a średnica uszkodzonego owalnego uszka około 0,6 cm. Wewnątrz znajduje się kulka o średnicy około 0,35 cm.

³ W dotychczasowych publikacjach datowanie prezentowanych grobów zawierało się w wymienionych ramach czasowych, aczkolwiek na podstawie częściowego rozpoznania cmentarzyska początku jego funkcjonowania widziano raczej w 3. ćwierci XI wieku czy też bezpośrednio po latach 30. wieku XI.

⁴ Wysokość dotyczy samej czaszy dzwoneczka, bez uszka.

Drugi dzwoneczek znaleziono w grobie oznaczonym numerem 55/03, gdzie towarzyszył kobiecie zmarłej w wieku *juvenis* (około 18–20 lat). Zmarła została pochowana w długiej prostokątnej jamie o lekko zaokrąglonych ścianach. Jama osiągała długość 270 cm, a jej szerokość dochodziła do 75–80 cm. Kobieta została złożona na prawym boku, z głową na zachód (ryc. 3). Jej prawa kończyna górna była wyprostowana i znajdowała się blisko tułowia, natomiast lewa ugięta była w łokciu. Z kolei przedramię z kośćmi dłoni spoczywało na miednicy. W grobie zarejestrowano obecność dziewięciu przedmiotów. Na lewej skroni znalazły się trzy kabłączki skroniowe oraz zausznica, natomiast przy prawej skroni dwa kabłączki, a na barku lewym (pierwotnie na szyi) dzwoneczek (nr inw. 105/03, ryc. 3:1, 5:3 i 6:4; mosiądz, zob. tab. 1). Ponadto przy lewym biodrze odkryto obrączkę brązową, a przy stopach dwie żelazne obejmujące drewnianego naczynia. Kształt dzwoneczka z zawieszka w postaci płaskiej sztabki jest prawie kulisty, lekko asymetryczny. Dolna partia (nieznacznie zdeformowana, z ubytkiem jednej ćwiartki) jest krzyżowato przecięta, a na największej wydętości przedmiotu znajduje się żłobkowana obwódka. Wysokość dzwoneczka wynosi 2,4 cm, średnica 2,5 cm, wymiary prostokątnego uszka to: $0,7 \times 0,55$ cm, średnica otworu w uszku 0,28 cm.

Kabłączki skroniowe z grobu 55/03 wykonane są z drutu srebrnego lub brązowego wygiętego w niezamknięte kółko, o jednym końcu ściętym tępo, drugim rozklepanym i wygiętym w esowate uszko. Wszystkie kabłączki skroniowe należą do typu III z esowatym uszkiem (według Musianowicz 1948/49; Kóčka-Krenz 1993). Na skroni lewej znalazły się trzy kabłączki: 1 – nr inw. 100/03 (ryc. 3:5) – srebrzony (powłoka Ag – 97,79%), wykonany z drutu brązowego (rdzeń Cu – 95,63%) o średnicy 0,4 cm, średnica wewnętrzna 1,48 cm, uszko odłamane; 2 – nr inw. 101/03 (ryc. 3:3) – srebrzony (powłoka Ag – 97,97%), wykonany z drutu brązowego (rdzeń Cu – 96,35%) o średnicy 0,3 cm, średnica wewnętrzna $1,8 \times 1,3$ cm, szerokość uszka – 0,35 cm; 3 – nr inw. 103/03 (ryc. 3:4) – srebrny (Ag – 99,04%) o średnicy 0,4 cm, średnica wewnętrzna $1,8 \times 1,4$ cm, szerokość uszka: 0,68 cm.

Na skroni prawej znalazły się dwa kabłączki: 1 – nr inw. 104/03 (ryc. 3:6) – wykonany z drutu srebrnego (Ag – 98,65%) o średnicy 0,5 cm, średnica wewnętrzna $1,6 \times 1,3$ cm, szerokość uszka – 0,5 cm; uszko ze żłobkami; 2 – nr inw. 99/03 (ryc. 3:2) – spleciony z kilku srebrnych (Ag – 96,21%) drutów złączonych i sklepanych razem na jednym końcu, drugi zakończony esowatym uszkiem, na rdzeniu oplót na całym obwodzie filigranem tworzącym czworoboczny przekrój o średnicy 0,4 cm, średnica wewnętrzna około 2,2 cm, z uszkiem, na którym widać słabe, układające się liniowo, punktowanie, okaz przełamany; formą i wykonaniem nawiązuje do kabłączków z Glinna (Kurasiński 2016).

Zausznica nr inw. 102/93 (ryc. 3:7) o formie do niedawna nienotowanej (por. Kóčka-Krenz 1993) wystąpiła na skroni lewej. Na cienki, srebrny (Ag 96,07%) drut o średnicy 0,1 cm nanizane są dwa puste paciory srebrne (Ag 97,04%)

wykonane z dwóch połówek o powierzchni pokrytej guzkami; między nimi w dolnej partii zausznicy zamontowano trzy stożkowe ozdoby skręcone z filigranu i podwieszono na drucie zausznicy. Dodatkowo powyżej jednego z paciurów zawieszona jest jeszcze połowa trzeciego znajdująca się powyżej zamknięcia (rodzaj maskowania zapięcia?); średnice paciurów wynoszą 1,0 i 1,3 cm, długość stożkowatych ozdób – 1,0 cm, średnica – 0,3 cm. Zausznica dziekanowicka z grobu 55/03 ma dość specyficzną budowę i w identycznej formie nie została dotąd odnotowana. Bardzo zbliżoną budowę wykazuje się zausznica z grobu nr 3 na cmentarzysku w Lubieniu (Kurasiński, Skóra 2012, 73, tabl. III:1b). Ozdoba z Lubienia uznana została za kompilację zausznicy gwiazdzistej i malinowatej (Kurasiński, Skóra 2012, 73, 161, 315–316, tabl. III:1b). Zausznica z Dziekanowic różni się od znalezionej w Lubieniu formą paciurów, obecnością trzech stożkowatych różków (w Lubieniu są dwa) oraz występowaniem połowy trzeciego – użytego być może do zamaskowania – zapięcia (ryc. 3:7). Cmentarzysko w Lubieniu datowane jest na okres od przełomu X/XI wieku po 3. ćwierć XII wieku (Kurasiński, Skóra 2012, 101), a moment złożenia zmarłej do grobu nr 3 być może łączyć należy z drugim okresem funkcjonowania nekropoli lubieńskiej, a więc z 2. połową XI wieku, nie wykluczając jednak wieku XII.

Pierścionek o numerze inw. 37/04 (ryc. 3:8) wykonany jest ze sztabki mosiężnej (Cu 72,76%, Zn 16,93%), wielościennej, szerszy w partii środkowej – 0,3 cm, końce ma ostre, niestykające się; średnica wewnętrzna: 1,5 × 1,6 cm.

Dwie obręcze niewielkiego naczynia drewnianego: 1 – górna (ryc. 3:9) – wykonana z żelaznej taśmy o pełnym zamkniętym obwodzie, lekko wypukłej od strony zewnętrznej; w jednym miejscu obwodu niewielkie podniesienie linii przebiegu ponad obwód taśmy; szerokość taśmy 0,7 cm; grubość taśmy 0,2 cm; średnica wewnętrzna 15,4 cm; 2 – dolna (ryc. 3:10) – wykonana z żelaznej taśmy o pełnym zamkniętym obwodzie, lekko wypukłej od strony zewnętrznej; szerokość taśmy 0,8 cm; grubość taśmy 0,2 cm; średnica wewnętrzna 15,6 × 16,0 cm.

W trzecim grobie, oznaczonym jako 40/08 (ryc. 4), w prostokątnej regularnej jamie grobowej o długości 195 cm i szerokości 60–55 cm złożony został zmarły w wieku *juvenis* (około 16–18 lat). Zmarłego pochowano w pozycji wyprostowanej na wznak, głową na zachód. Szkielet był słabo zachowany. W jamie zarejestrowano obecność tylko jednego przedmiotu. W obrębie klatki piersiowej wystąpił dzwoneczek (nr inw. 6/08, ryc. 4:1; 5:5,5a i 6:5; brąz cynowy, zob. tab. 1), zachowany w kilku fragmentach – pierwotnie zapewne kulisty. Zaopatrzonej był w zawieszki w postaci kółka, która zachowała się także częściowo. Dolna partia okazu jest krzyżowato przecięta, na każdym z czterech płatków widoczne są ukośne żłobienia. Rekonstruowana wysokość dzwoneczka to około 2,1 cm, średnica około 2,4 cm, a średnica uszkodzonego uszka około 0,4 cm. Uszko przymocowane jest bezpośrednio do czaszy dzwonka. Wewnątrz znajduje się kamień o średnicy około 0,35 cm.

W trakcie badań dziekanowickiego cmentarzyska poza grobami odkryto dwie kolejne zawieszki dzwoneczkowate. Jedna znajdowała się bezpośrednio w warstwie kulturowej, w którą wkopano groby, drugą pozyskano w wyniku prospekcji powierzchniowej pola, wykonanej po orce w sąsiedztwie wykopów badanych w 2000 roku.

Egzemplarz pochodzący z warstwy II (działka B, wykop III/01) miał kształt kulisty, lekko asymetryczny (dolna partia niższa), zdeformowany, z okrągłym uszkodzonym uszkiem (nr inw. 25/01, ryc. 5:2 i 6:2). Wykonany z blachy brązowej (por. tab. 1) ma dolną partię (nieznacznie zdeformowaną) krzyżowato przeciętą, a na największej wydętości widnieje żłobkowa obwódka. U podstawy uszka znajduje się dookólna obręcz. Wewnątrz dzwoneczka znajduje się mała kulka. Wymiary: wysokość dzwoneczka 2,0 cm, średnica $2,5 \times 1,8$ cm, wysokość uszka 0,4 cm, wysokość podstawy uszka 0,28 cm.

Dzwoneczek podjęty z powierzchni pola ma kształt kulisty (lekko zdeformowany) i okrągłe uszko przytwierdzone bezpośrednio do gładkiej powierzchni (nr inw. 120/00, ryc. 5:1 i 6:1). Egzemplarz ten wykonany został z brązu ołowiowego (tab. 1). Dolna partia przedmiotu jest krzyżowato przecięta, bez dodatkowych zdobień. Wysokość dzwoneczka 1,3 cm, średnica 2,1 cm, wysokość uszka 0,48 cm, średnica otworu w uszku 0,3 cm.

Podobne dzwoneczki znane są z pobliskiego Ostrowa Lednickiego. Dwa (ryc. 7:1) zostały znalezione podczas badań prowadzonych na grodzie w latach 30. ubiegłego stulecia (Wrzosek 1961; Malinowski 1993). Kolejny (ryc. 7:3) został zidentyfikowany wśród przedmiotów, jakie znalazły się w rumowisku tzw. kościoła II (por. Wrzesiński, Kara w druku). Jest on silnie skorodowany, oblepiony drobinami ziemi, zaprawy, węgla drzewnych, a cała amorficzna powierzchnia nosi ślady działania ognia – wszystko jest scalone (nr inw. 415/63 – wykop II, ar 267, ćw. D, wkop, głębokość 111,66 m n.p.m.; znaleziony 30 VIII 1963 roku). Wymiary: wysokość zachowana 2,5 cm, średnica zachowana 2,2 cm.

Z badań w rejonie kościoła II (wykop II, ar 269, ćw. C, głębokość 112,20 m n.p.m.) pochodzi także, obecnie niestety zaginiony, fragment blaszki brązowej, który może być fragmentem dzwoneczka (ryc. 7:2). Ma on kształt zbliżony do trójkąta, jest lekko wygięty – jedna połowa jest gładka, natomiast na drugiej widoczny jest ornament ukośnego żłobkowania. Wymiary: $1,9 \times 1,2 \times 0,2$ cm.

Kolejnych znalezisk dzwoneczków brązowych dostarczyły współczesne badania osady przyrodowej w północnej partii Wyspy Lednickiej. Podczas prac wykopaliskowych w pobliżu przyczółka Mostu Poznańskiego w wykopie 7/02 (ar 1N7W, ćw. C, warstwa II1) wystąpił dzwoneczek brązowy o silnie utlenionej powierzchni i nieco zdeformowanej partii dolnej (nr inw. 370/02, ryc. 6:8). Dzwoneczek ma kulisty kształt z dolną partią krzyżowato przeciętą, zaopatrzony jest od góry w uszko. Wymiary: wysokość dzwoneczka 1,9 cm, średnica $2,2 \times 1,8$ cm, wysokość uszka 0,6 cm, średnica otworu uszka 0,1 cm. Wewnątrz okazu znajduje się kulka.

Kolejne dzwoneczki zostały znalezione podczas prospekcji środkowej partii lednickiej osady przyrodowej. Badania prowadzone przy pomocy wykrywacza metali dostarczyły dwóch interesujących nas przedmiotów. Jeden (ryc. 6:6), zarejestrowany na arze 1N2W w warstwie I, ma kształt gruszkowaty i uszko w górnej części (nr inw. 15/09). Dolna partia jest krzyżowato przecięta. Na skrzydełkach dolnej partii widoczne jest bardzo słabo czytelne ukośne żłobkowanie. Kulki brak. Wymiary: wysokość dzwoneczka 1,87 cm, średnica $1,94 \times 1,72$ cm, grubość blaszki 0,26 cm; wysokość uszka 0,6 cm, średnica wewnętrzna uszka 0,19 cm.

Kolejny brązowy dzwoneczek zarejestrowano w obrębie ara 5N2E w warstwie I (nr inw. 47/09, ryc. 6:7). Jest to egzemplarz uszkodzony i zdeformowany. Pierwotnie miał kształt kulisty z krzyżowatym przecięciem w partii dolnej, był także zaopatrzony w uszko. Wewnątrz jest kulka (metalowa?). Wymiary: wysokość dzwoneczka 1,78 cm, średnica $1,55 \times 1,09$ cm, zachowana wysokość uszka 0,5 cm.

Zawieszki dzwoneczkowate występują na całym obszarze Słowiańszczyzny północno-zachodniej, ich datowanie jest dość szerokie – być może od VIII po XIII wiek. Wykonane są przede wszystkim z brązu, rzadziej ze srebra, ale zdarzają się też ze stopu ołowiu i cyny (Kóčka-Krenz 1993, 91, mapa 38; Malinowski 1993). Analiza składu chemicznego dzwoneczków z Dziekanowic i Ostrowa Lednickiego (por. tab. 1) wykazała, że różnią się one składem chemicznym, co może świadczyć o różnym ich pochodzeniu. Sugerować może, iż produkcja zawieszek nie odbywała się w jednym miejscu czy też w krótkim czasie i że nie pochodzą one z jednego warsztatu⁵.

Precyzyjne datowanie omawianych zawieszek jest trudne. Analogie do tych przedmiotów, na innych stanowiskach, wskazują na długi okres ich użytkowania (por. cytowana wyżej literatura, zob. także Dzik 2014, 179). Współwystępowanie zawieszki dzwoneczkowatej z kabłączkami w dziekanowickim grobie 55/03 przemawia za tym, że złożenie zmarłego do grobu nastąpiło w okresie XI–XII wieku. W grobie tym wystąpił także kabłączek skroniowy z opłotem drutu srebrnego. Jego obecność pozwala sądzić, iż pochówek nastąpił w XI wieku (por. Jaskanis 2008, 193–194). Trudno jednoznacznie i bardziej precyzyjnie określić chronologię znalezisk lednickich. Te odkryte w bliżej nieokreślonym wkopie, a także pozyskane z warstwy I lub II (z racji przemieszania materiału) nie dają podstaw do bliższego określenia czasu ich funkcjonowania. Być może jedynie silnie przekształcony dzwoneczek z warstw rumowiskowych II kościoła lednickiego może pochodzić z 2. połowy X – 1. połowy XI wieku. Natomiast dzwoneczek z warstwy II lednickiej osady przyrodowej może być datowany na XII–XIII wiek.

Obecność zawieszek dzwoneczkowatych sporadycznie rejestrowana jest w skarbach, nieco częściej w grodziskach lub osadach, a najliczniej w obrębie

⁵ Analizy składu chemicznego omawianych przedmiotów wykonano w Zakładzie Nauk Stosowanych IAiE PAN w Warszawie.

cmentarzysk. W grobach występują zarówno jako element składowy koliai (wśród paciorków szklanych i kamiennych, ale też z innymi zawieszkami), jak i samodzielnie – stanowiąc ozdobę stroju, nakrycia głowy czy będąc zawieszka noszoną na szyi lub na nadgarstku. Towarzyszą pochówkom osób dorosłych (kobiet i mężczyzn), ale częściej znajdowane są w grobach dzieci i osobników młodocianych. Groby z dzwoneczkami na cmentarzyskach najczęściej odnotowywane są w pojedynczych przypadkach. Na niektórych nekropolach pojedyncze egzemplarze pojawiają się jednak w kilku różnych grobach. Przykładowo ich większa liczba została zarejestrowana w grobach cmentarzyska w Czersku, gdzie występowały dzwoneczki wykonane z brązu, o kształtach zarówno kulistych, dwustożkowatych, jak i gruszkowatych (Bronicka-Rauhut 1998, 30–31). W różnych regionach współczesnej Polski spotyka się zróżnicowane formy zawieszek dzwoneczkowatych, np. na nekropoli w Święcku pojawiły się kuliste, zamknięte, całkiem małe (Jaskanis 2008).

Zagadnienia związane z czasem funkcjonowania, genezą i przeznaczeniem zawieszek dzwoneczkowatych są wciąż przedmiotem dyskusji. W dotychczasowej literaturze panuje powszechny pogląd, iż zawieszki dzwoneczkowate na tereny Polski piastowskiej zostały importowane. Uważa się jednak, że na nasze ziemie docierały bądź same przedmioty, bądź idea ich użytkowania. Wskazuje się przy tym kilka kierunków pochodzenia. Jedni sugerują ich wschodnią proveniencję – poprzez kontakty z Rusią. Inni wskazują na wschodniobałtyjskie czy bałtyjsko-fińskie pochodzenie dzwoneczków. Mowa jest także o ich pojawieniu się dzięki kontaktom z Awarami bądź z obszarami południowej Słowiańszczyzny (Kostrzewski 1949, 183; Wojtasik 1967, 197; Malinowski 1993, 101, 104; Bronicka-Rauhut 1998, 31; Jaskanis 2008, 219; Kurasiński, Skóra 2011, 452–454).

Również funkcja i zastosowanie omawianych dzwoneczków nie są jasno określone (por. cytowana wyżej literatura). Najogólniej uważa się je za ozdoby różnych części stroju i często łączy z nakryciem głowy bądź (ze względu na ich lokalizację w grobach) interpretuje jako elementy naszyjników czy też samodzielne zawieszki noszone na szyi. Dopuszcza się też funkcjonowanie dzwoneczków jako zabawek dziecięcych oraz ozdób rzędu końskiego. Możliwe, że służyły podkreśleniu rytmu w tańcu czy muzykowaniu. Przypisuje się im także funkcje magiczne (odstraszenie złych mocy) i mediacyjne (pośrednictwa) (Kowalski 1998, 121–123). Kapłani zawieszali dzwoneczki na swych szatach, aby zaznaczyć swoją obecność. Podobną rolę (ostrzegawczą i zwrócenia uwagi) spełniały dzwonki obwieszczające obecność duchownego idącego z sakramentem do chorego lub umierającego.

Dzwoneczki używane były podczas różnych obrzędów łączących się z momentami przejścia, z przełomowymi okresami w życiu człowieka. Jest to szczególnie czytelne w obrzędowości związanej ze śmiercią. Choć tradycja obwieszczania śmierci łączy się z religią chrześcijańską, to jej korzenie sięgają czasów

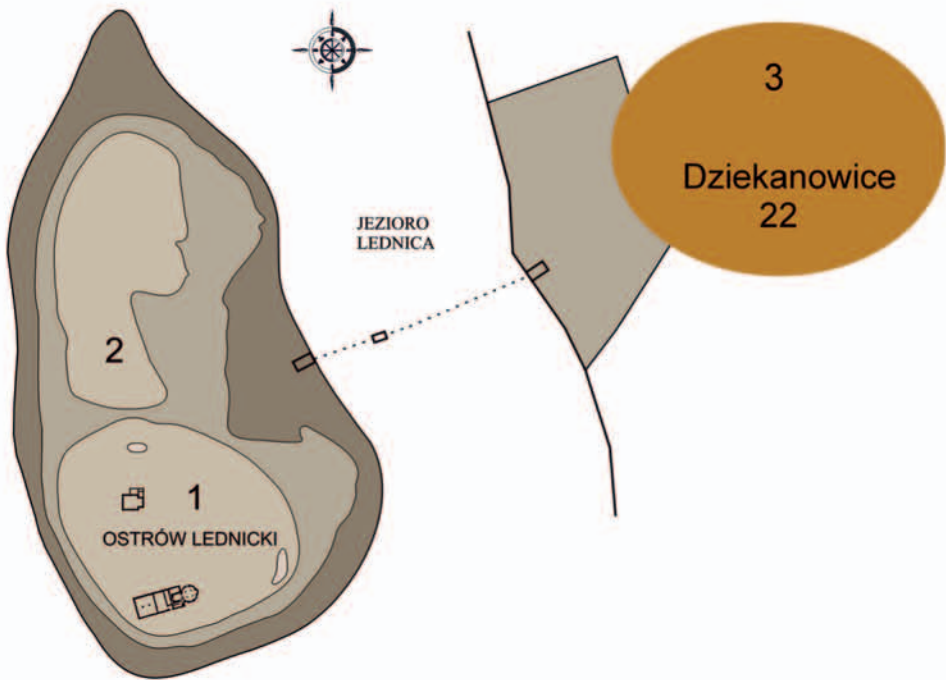
przedchrześcijańskich. Dzwonieniem odpędzano burze, wichury, złe moce, ale z czasem dzwonek funkcjonował przede wszystkim jako sygnał obwieszczający zgon czy też „pomagający” umrzeć w przypadku długiego i ciężkiego konania; wierzono również, że jego dźwięk odpędza dusze zmarłych (Fischer 1921, 66–67, 145–149, 326, 329–330). W obrzędowości ludowej przetrwała także tradycja doszywania dzwonek na ubranie panny młodej czy mocowanie ich na laskach-berłach starostów weselnych (Moszyński 1967, 333, 633). Z XIX-wiecznych przekazów opisujących zwyczaje obecne na Litwie dowiadujemy się o zawieszaniu dzwoneczków dziewczicom – pannom na wydaniu – na ubraniu, chustach bądź u pasa, aby dźwiękiem oznajmiały swoją obecność i dzięki temu można było kontrolować ich przemieszczanie się po zmroku (za Badnarczuk 1981, 116–117).

W czasach nowożytnych zawieszki dzwoneczkowate funkcjonują w charakterze janczarów (zarówno jako instrument muzyczny, jak i element na paradnej (!) uprzęży końskiej). A jako ozdoby stroju widzimy je choćby na obrazach Jana Matejki, gdzie błazeńska czapka Stańczyka obszyta jest dzwoneczkami, których tradycja sięga co najmniej wczesnego średniowiecza.

Czym były i jaką funkcję pełniły zawieszki dzwoneczkowate znajdowane w grobach monarchii wczesnopiastowskiej? Trudno na to pytanie dać jednoznaczną odpowiedź. Być może kolejne odkrycia i poszukiwania folklorystyczne pozwolą przybliżyć ich rolę w kulturze wczesnego średniowiecza.

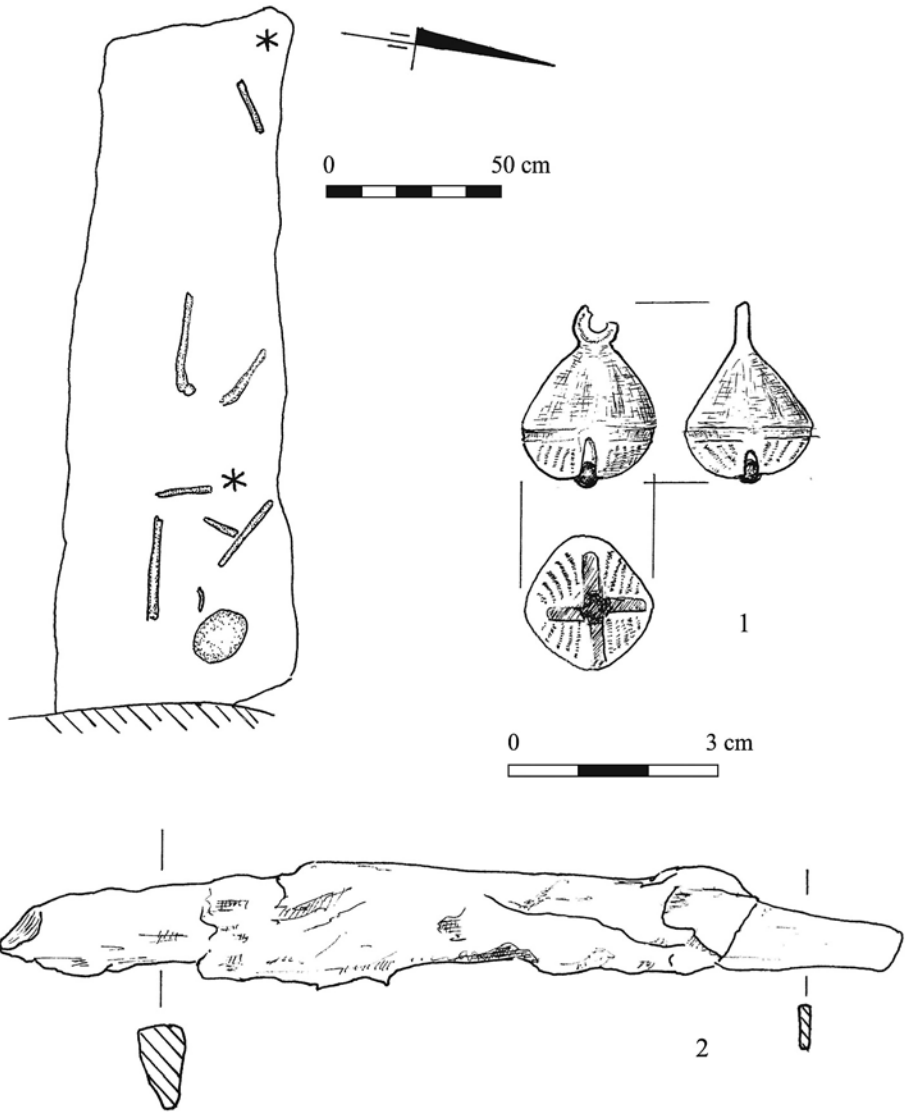
Tabela 1. Skład chemiczny zawieszek dzwoneczkowatych z Dziekanowic (Dz) i Ostrowa Lednickiego (OL)
 Table 1. Chemical composition of bell-shaped pendants from Dziekanowice and Ostrów Lednicki

Stanowisko Nr inw. Site Inv. No.	Cu	Al	Si	Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	P	S	Au	
Dz 22 120/00	77,79	0,14	0,37	0	0	0,02	0,35	0	5,81	0	0	0,83	0	14,7	0	0	0	
Dz 22 25/01	90,50	0	0,30	0	0,08	0	0,33	0	1,34	0,17	0	3,57	0	3,70	0	0	0	
Dz 22 105/03	72,78	0,40	0,03	0,04	0,06	0,04	0,45	0,02	16,20	0	0	0,56	0,09	9,23	0	0	0,09	
Dz 22 64/06	88,52	0,31	0,32	0	0	0	0,27	0	0,21	0	0	5,04	0	5,34	0	0	0	
Dz 22 6/08	89,76	0,20	0,27	0	0	0,05	0,24	0,12	0,24	0	0	7,66	0	1,39	0	0,06	0	
OL 2 370/02																		
OL 2 15/09	91,39	0,18	0,41	0	0	0	0,27	0,13	0,58	0	0	4,39	0	2,66	0	0	0	0
OL 2 47/09	92,46	0,06	0,49	0	0,02	0	0,54	0	0,20	0,16	0	1,84	0,16	4,08	0	0	0	0

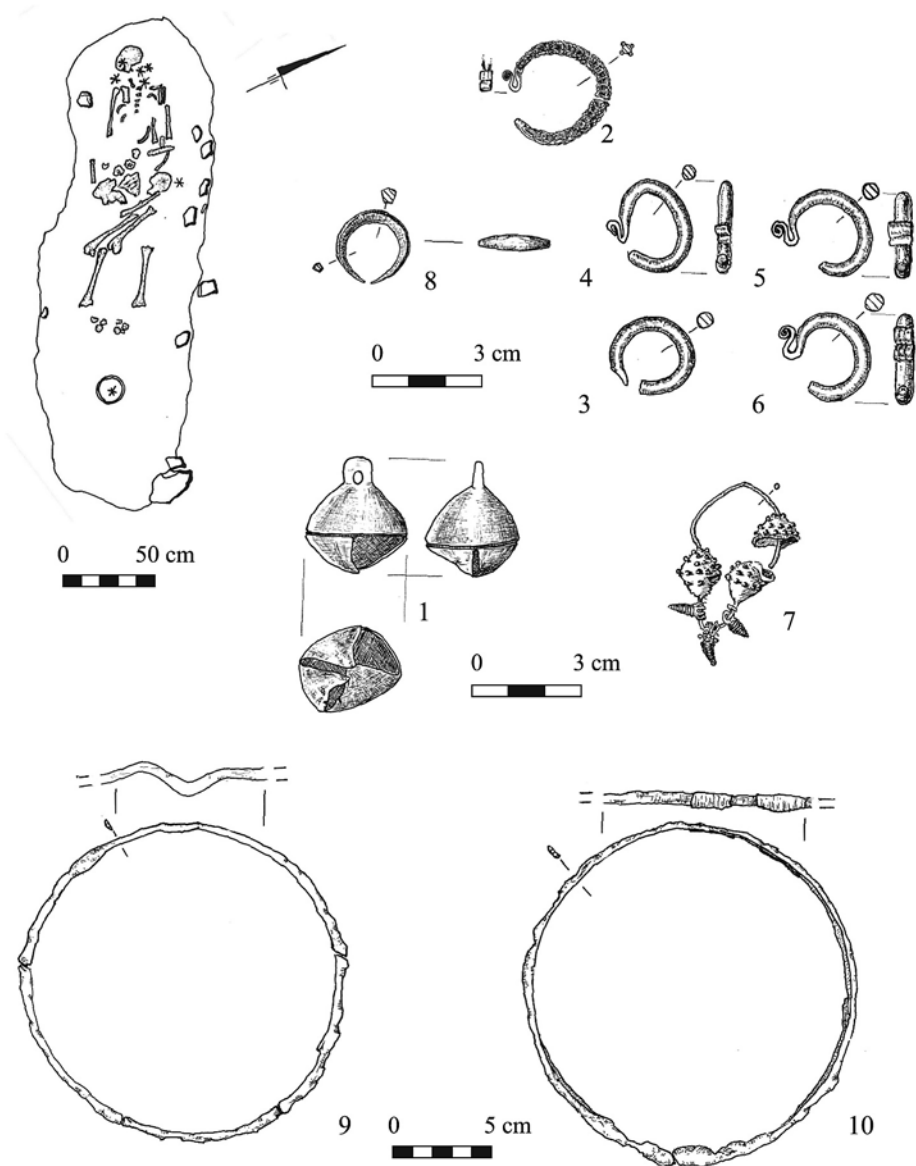

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk w rejonie lednickim: 1 – Rybitwy, Ostrów Lednicki, stan. 1 (gród); 2 – Rybitwy, Ostrów Lednicki, stan. 2 (osada przygodowa); 3 – Dziekanowice, stan. 22 (cmentarzysko). Oprac. W. Kujawa

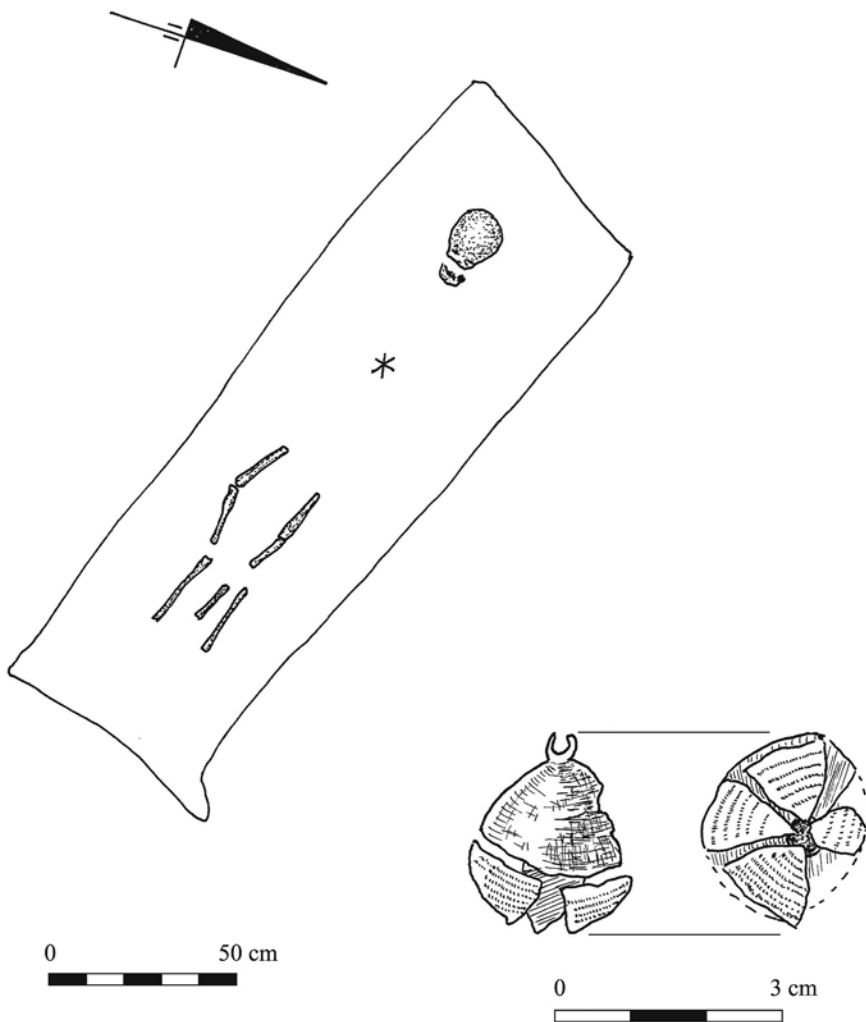
Fig. 1. Location of sites in the area of Ostrów Lednicki: 1 – Rybitwy, Ostrów Lednicki, site 1 (stronghold); 2 – Rybitwy, Ostrów Lednicki, site 2 (open settlement); 3 – Dziekanowice, site 22 (cemetery). Prepared by W. Kujawa

Ryc. 2. Dziękanowice, stan. 22, grób 48/06: 1 – zawieszka dzwoneczkowata; 2 – nóż żelazny.
 Rys. M. Łomnicki
 Fig. 2. Dziękanowice, site 22, grave 48/06: 1 – bell-shaped pendant; 2 – iron knife. Drawn by
 M. Łomnicki

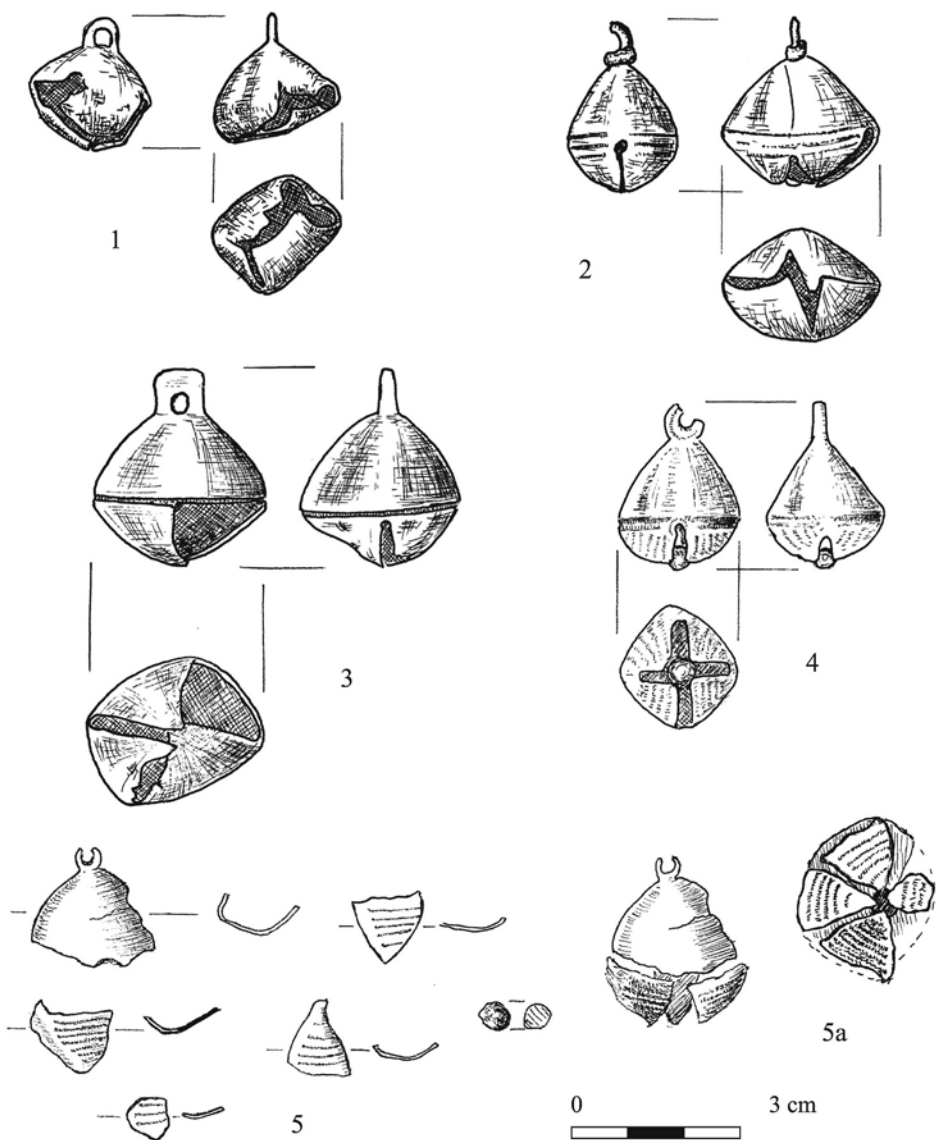

Ryc. 3. Dziekanowice, stan. 22, grób 55/03: 1 – zawieszka dzwoneczkowata; 2 – kablączek skroniowy z oplotem; 3–6 – kablączki skroniowe srebrne i posrebrzane; 7 – zausznica; 8 – pierścionek z brązu; 9 i 10 – obwódce naczynia drewnianego. Rys. M. Łomnicki
 Fig. 3. Dziekanowice, site 22, grave 55/03: 1 – bell-shaped pendant; 2 – temple ring with braid; 3–6 – silver and silvered temple rings; 7 – carring; 8 – bronze ring; 9 and 10 – hoops of wooden vessel. Drawn by M. Łomnicki

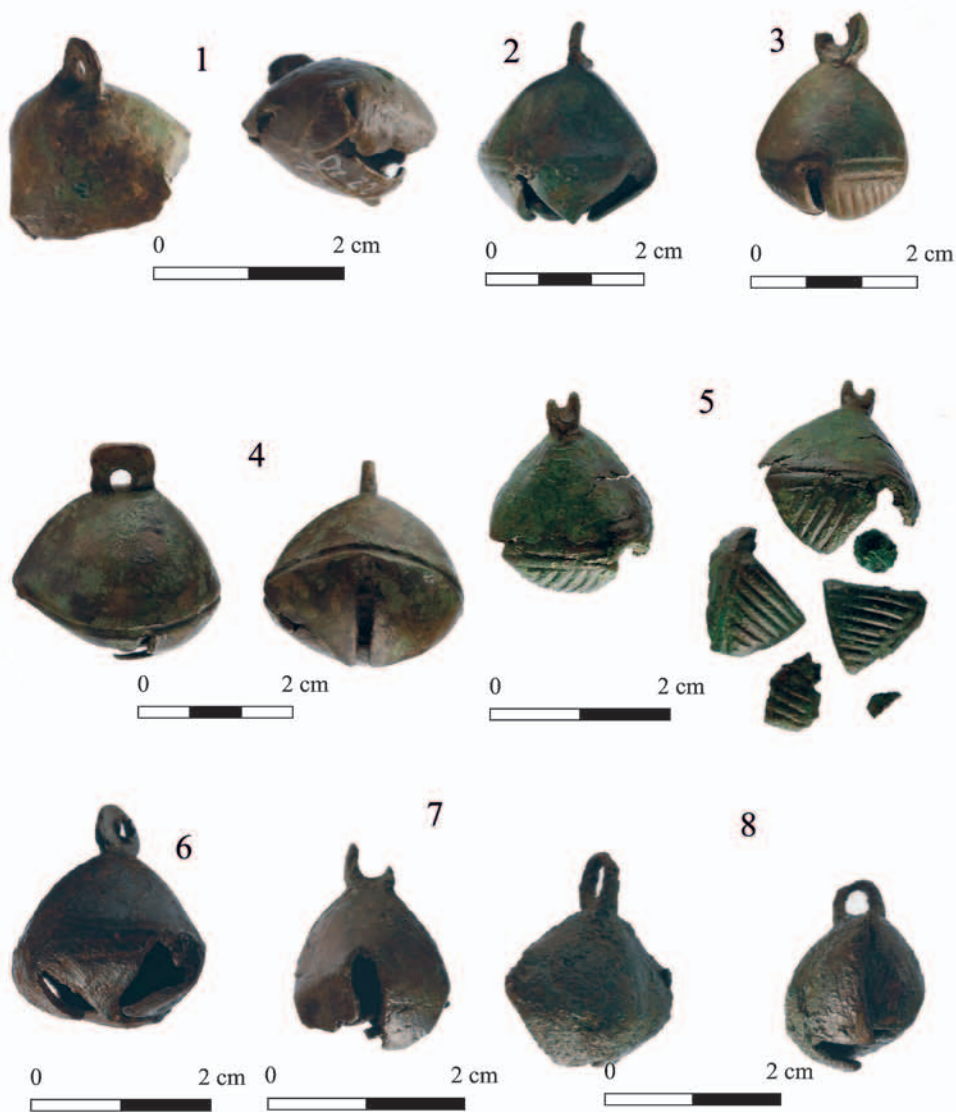
Ryc. 4. Dziekanowice, stan. 22, grób 40/08: 1 – zawieszka dzwoneczkowata, próba rekonstrukcji.
Rys. M. Łomnicki

Fig. 4. Dziekanowice, site 22, grave 40/08: 1 – bell-shaped pendant, attempt of reconstruction.
Drawn by M. Łomnicki

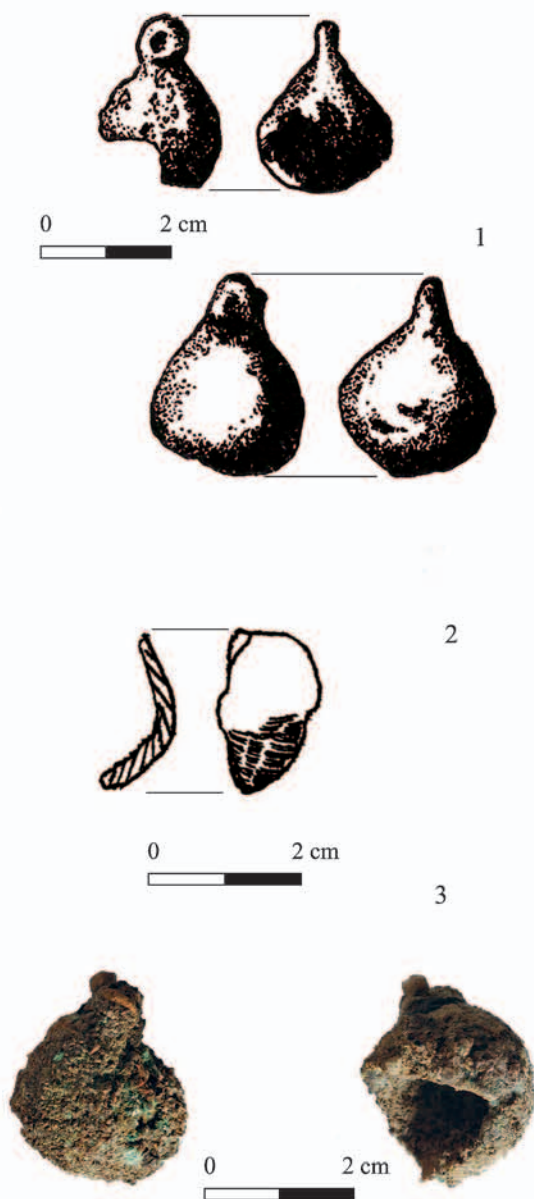
Ryc. 5. Zawieszki dzwoneczkowate z badań na stanowisku Dziekanowice 22: 1 – nr inv. 120/00; 2 – nr inv. 25/01; 3 – nr inv. 105/03; 4 – nr inv. 64/06; 5 – nr inv. 6/08; 5a – próba rekonstrukcji dzwoneczka 6/08. Rys. M. Łomnicki

Fig. 5. Bell pendants from excavations on site Dziekanowice 22 (drawn by M. Łomnicki): 1 – inv. No. 120/00; 2 – inv. No. 25/01; 3 – inv. No. 105/03; 4 – inv. No. 64/06; 5 – inv. No. 6/08; 5a – attempt of reconstruction (inv. No. 6/08). Drawn by M. Łomnicki

Ryc. 6. Zawieszki dzwoneczkowate z badań na stanowiskach Ostrów Lednicki i Dziekanowice: 1 – nr inw. 120/00; 2 – nr inw. 25/01; 3 – nr inw. 64/06; 4 – nr inw. 105/06; 5 – nr inw. 6/08; 6 – nr inw. 15/09; 7 – nr inw. 47/09; 8 – nr inw. 370/02. Fot. M. Józwickowska

Fig. 6. Bell pendants from excavations on sites Ostrów Lednicki and Dziekanowice: 1 – inv. No. 120/00; 2 – inv. No. 25/01; 3 – inv. No. 64/06; 4 – inv. No. 105/06; 5 – inv. No. 6/08; 6 – inv. No. 15/09; 7 – inv. No. 47/09; 8 – inv. No. 370/02. Photo by M. Józwickowska

Ryc. 7. Zawieszki dzwoneczkowate z badań na stanowisku Ostrów Lednicki: 1 – zawieszki z badań w latach 30. XX wieku (wg: Wrzosek 1961, tabl. 7:6,7); 2 – fragment domniemanego dzwoneczka z rejonu II kościoła (archiwum MPP); 3 – skorodowany dzwoneczek z rejonu II kościoła. Fot. M. Józwickowska

Fig. 7. Bell-shaped pendants from excavations on Ostrów Lednicki: 1 – pendants from excavations in 1930s (after Wrzosek 1961, table 7:6,7); 2 – part of an alleged bell from the region II of the church (archive MPP); 3 – corroded bell from the region II of the church. Photo by M. Józwickowska

Literatura

- Bednarczuk A. 1981. Ozdoby dzwonekowane u Bałtów a przekazy autorów z XIX wieku. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1/151, 115–118.
- Bronicka-Rauhut J. 1998. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czersku*. Warszawa.
- Dzik M. 2014. Metalowe ozdoby i części stroju. W: H. Karwowska (red.), *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej 2*. Białystok, 161–194.
- Fischer A. 1921. *Zwyczaj pogrzebowy ludu polskiego*. Lwów.
- Jaskanis D. 2008. *Święck. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*. Warszawa.
- Kostrzewski J. 1949. *Kultura prapolska*. Poznań.
- Kowalski P. 1998. *Leksykon – znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*. Warszawa–Wrocław.
- Kóčka-Krenz H. 1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań.
- Kurasiński T. 2016. Dwa interesujące kabłączki skroniowe z cmentarzyska w Glinnie, pow. sieradzki. Przyczynek do badań nad wczesnośredniowieczną biżuterią z ziem polskich. W: J. Popielska-Grzybowska, J. Iwaszczuk, B. Józefów-Czerwińska (red.), *Meeting at the borders. Studies dedicated to Professor Władysław Duczko*. Pułtusk, 175–179. *Acta Archaeologica Pultuskiensia* 5.
- Kurasiński T., Skóra K. 2011. Elementy ruskie w wyposażeniu pochówków z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska (XI–XII w.) w Lubieniu, pow. piotrkowski. W.S. Cygan, M. Glinianowicz, P. Kotowicz (red.), *„In silvis, campis... et urbe”*. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim. Rzeszów–Sanok, 447–465.
- 2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź.
- Malinowski T. 1993. O wczesnośredniowiecznych dzwonekach z ziem polskich. *Archeologia Polski* 38/1, 95–122.
- Moszyński K. 1967. *Kultura ludowa Słowian*. Warszawa.
- Musianowicz K. 1948/49. Kabłączki skroniowe – próba typologii i chronologii. *Światowit* 20, 115–232.
- Wojtasik J. 1967. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko na wzgórzu „Młynówka” w Wolinie*. Szczecin.
- Wrzesiński J., Kara M. w druku. Odkrycie i stratygrafia w rejonie tzw. kościoła II. W: *Ostrów Lednicki – rezydencjonalno-stoleczny ośrodek pierwszych Piastów*. Warszawa. *Origines Polonorum* 9.
- Wrzosek A. 1961. Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 12, 242–280.

**Bell-shaped pendants from the cemetery in Dziekanowice
and from Ostrów Lednicki
Summary**

In the immediate vicinity of the early medieval stronghold on Ostrów Lednicki was located a large necropolis (site Dziekanowice 22, Łubowo commune, Greater Poland Voivodeship) dated to the 11th-13th century. The cemetery covers a surface of more than 11,000 m², where 1585 graves were excavated, in which 1650 deceased of different sex and age were buried. In the case of 51% of burials the graves furnishing consisted of different categories of objects. Amongst the various grave goods, which are recorded in the graves from the early Middle Ages occur also small bells made usually of bronze or brass sheet. During the excavations on site 22 in Dziekanowice the presence of five such products was recorded. Three of them accompanied the dead (graves 48/06, 55/03, 40/08), and two occurred in the cultural layer or directly on the modern ground surface. Besides, on Ostrów Lednicki seven other bells were found. Time of use of the aforementioned pendants is the period of the 11th-13th century. Previous attempts to interpret the function of bell-shaped pendants did not give a unequivocal answer. They are considered to be both a kind of musical instruments functioning as a utility item, as well as objects related to magic and rituals.

Anna Wrzesińska
Pracownia Antropologiczna
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Jacek Wrzesiński
Rezerwat Archeologiczny Gród w Grzybowie
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
jaled@wp.pl